

MANIPULOINNIN KIELI: TYÖELÄMÄ ESITYKSENÄ

Manipuloinnin kieli: työelämä esityksenä -hankkeessa (2022–2023) tutkitaan manipulaatiota nukke- ja esineteatterin taustaa vasten sekä laajentamalla käsite tekijäryhmän henkilökohtaisista kokemuksista yhteiskunnalliseksi uuden työn ja työelämän pohdinnaksi. Hankkeessa luodaan kahdelle ihmis- ja usealle esine-esiintyjälle näyttämöteoksen konsepti, jota testataan eri työyhteisöissä käyttämällä sitä lämmittelijänä vuorovaikutussuhteita pohtivaan työpajaan. Konseptin ja työpajan lisäksi hankkeessa tuotetaan esitystaltiointi, loppuseminaari ja artikkeli.

Hankkeen toteuttaa tamperelainen Kulttuuriosuuskunta Kiito, jonka perustajajäsenistä mukana ovat Katriina Andrianov ja Heidi Kotila sekä esitystoiminnan asiantuntijana toimiva Jarkko Suhonen. Hankkeessa sovelletaan tekijöiden erityisosaamista aihealähtöisestä ja yhteisöllisestä tekotavasta (Kotila) ja nukke-/esineilmaisusta (Andrianov). Yhteistyökumppanina on sosiaalipsykologian alaan kuuluva Tampereen yliopiston akatemiahanke SITEs – Accounting for interactionally troublesome exchanges: Paradoxes, biases, and inequalities in storying, perceiving, and countering problematic social experiences.¹ Taustakeskusteluihin osallistuu työelämän vuorovaikutusprosessien tutkija Sanni Tiitinen (JAMK). Vastuullinen johtaja on Andrianov, joka tekee hankkeessa taiteellisen tutkimuksen affilioituneena Tampereen yliopistoon (Tutkivan teatterityön keskus t7) ja toimii koordinaattorina yhteistyökumppaneiden välillä. Hankkeen rahoittaa Koneen Säätiö.

TAUSTA

Tutkimushanke on lähtenyt liikkeelle tekijöiden omakohtaisesta havainnosta, että viestiminen omasta työstä tulee usein tärkeämmäksi kuin itse työn sisältö. Havaintoa tukee Jussi Vähämäki, jonka teoksen *Kuhnurien kerho* mukaan kieli ja kommunikaatio ovat saaneet niin tärkeän roolin, että työ saattaa jopa muuttua kokonaan kielellisiksi suorituksiksi. Työstä tulee tällöin ”työntekijän itseilmaisua, hänen minuutensa luomista ja välittämistä toisille”,² eikä se tuota mitään tuotetta vaan pelkkiä esityksiä.³ Työyhteisön jäsenet ovat tärkeitä yleisönä, eivät yksilöllisinä kommunikaatiopartnereina; he ovat kilpailijoita, joihin on pidettävä etäisyyttä, koska globaalitalouden nopeasti muuttuvissa olosuhteissa he voivat muuttua vihollisiksi.⁴

Esittävän taiteen alalla toimivan näkökulmasta kiinnostava ajatus on, että työelämästä voidaan puhua esityksenä, jossa pärjääminen jopa edellyttää narsistista työyhteisön manipulointia uskomaan tuohon esitykseen. Yhteiseksi käsitteeksi Vähämäen teoksessa ja hankkeen taiteellisen työryhmän työskentelyssä nousee manipulaatio tai manipulointi, joka liittyy kielteisellä tavalla työelämän vuorovaikutustilanteisiin, mutta neutraalisti teatterityön metodeihin: manipulaatio on

1 Ongelmallisista vuorovaikutuskokemuksista kertominen: Tarinallisuuden, havainnoinnin ja vastarinnan paradoksit, vinoumat ja epätasa-arvoisuudet.

2 Vähämäki 2003, 56.

3 Ibid., 89–90.

4 Vähämäki 2003, 79.

yleisesti hyväksytty teatterinuken liikuttelua kuvaava termi. Käsitteiden monimerkityksisyys on kiinnostava lähtökohta taiteelliselle työlle, koska se pakottaa pohtimaan perustyökälun syvempää merkitystä: hankkeessa nukketeatterialan konventiota (nukkemanipulaatio) ei hyväksytä teknisenä itsestäänselvyyttenä, vaan se tuodaan lähempään tarkasteluun sisällöllisenä käsitteenä.

Katsojan näkökulmaan keskittyvässä väitöskirjassaan (2015) Andrianov esittää, että nukketeatterille tyypillinen elottoman elollistumisen kokemus on saavutettavissa ilman esineen (ja katsojan) manipuloimista, mutta se edellyttää katsojalta vastuunottoa omasta kokemuksestaan, ja esine voidaan helposti tulkita tarpeistoksi näyttämöhahmon sijaan.⁵ Nyt tavoitteena on tulla syvällisesti tietoiseksi nukketeatterillisestä esitystapahtumasta nimenomaan manipuloinnin tilana. Elollistumisen ja manipulaation käsitteet problematisoidaan uudestaan, tällä kertaa esityksen tekijän näkökulmasta.

TAITEELLISEN JA TIETEELLISEN TUTKIMUKSEN YHTEISTYÖ

Työelämän tieteellisessä tutkimuksessa manipulaatioon on ryhdytty paneutumaan tasa-arvon kannalta. Melisa Stevanovicin johtamassa ja Suomen Akatemian rahoittamassa SITES-hankkeessa (2021–25) huomio on ”itsen esitysten” vastaanottamisessa ja narsistisessa haavoittuvuudessa nimenomaan sen suhteen, että vastaanoton pitäisi vahvistaa puhujan itsen esitystä. Taustaoletus on, että työelämän tilanteissa tapahtuvaa valtasuhteiden manipulaatiota on hyvin vaikea sanallistaa vallitsevien kerronnan normien puitteissa. Koska kerronta tämän takia jää vajaaksi, tai asian sanallistamiseen ei ylipäätään ole kulttuurisesti hyväksytyjä tapoja, asioihin ei myöskään voida puuttua.

Kahden hankkeen välisen yhteistyön tavoite on, että taiteellinen työskentely avaa näkymiä vaikeasti sanallistettavaan tunnekokemukseen (erityisesti työpajavaiheessa 2023), ja toisaalta tieteellisen tutkimuksen tarjoama sosiaalipsykologinen taustatieto mahdollistaa yksilön kokemuksen liittämisen osaksi laajempaa ilmiötä. Manipuloinnin kieli -hankkeen ulostulot pyrkivät ottamaan taiteellisen puheenvuoron yhteiskunnallisessa keskustelussa, jossa narsismi on jopa nostettu uuden työelämän trendiksi.

METODI JA AIKATAULU

Tutkimuksen ensimmäinen vaihe ajoittui tammi–huhtikuuhun 2022, jolloin tekijäryhmän jäsenet kirjoittivat kukin itsenäisesti niin sanottuja *kokemustekstejä* manipuloituksi tulemisesta työelämän vuorovaikutustilanteissa. Tekstivaranto toimii tutkimuksen aikana useassa tehtävässä, muun muassa näyttämöteoksen materiaalina. Ensimmäisessä vaiheessa sitä käytettiin apuna henkilökohtaisten, yksittäisissä tilanteissa tapahtuneiden kokemusten kartoittamiseen ja niiden herättämien tunteiden äärelle pääsemiseen. Tätä kokemusaineiston keruuvaihetta voitaneen John Van Maanenia soveltaen kutsua poststruktuuriliseksi autoetnografiaksi, joka on

[--] yksityiskohtaista, kokeilevaa, tarinallista ja henkilökohtaisuudessaan jopa tunnustuksellista. Keskeneräisyydessään ja usein kokeilevassa esitysmuodossaan se ei kyseenalaista vain tutkimuksen objektiivisuuden ihannetta vaan myös pyrkimyksen

⁵ Andrianov 2015, 166–168.

valmiisiin vastauksiin: sen sijaan, että keskittyttäisiin siihen, mitä tiedetään, usein keskitytään siihen, mistä ei voida olla varmoja.⁶

Tekstit jaettiin työryhmän sisällä ja keskustelujen sisältö dokumentoitiin kirjallisesti. Aihetta siis tarkasteltiin kollektiivisesti tietoa tuottaen, kokemuksista keskustellen ja niitä jäsentäen, mitä voidaan kutsua autoetnografian kollektiiviseksi sovellukseksi.⁷ Seuraavassa vaiheessa SITEs-hankkeen tutkijat analysoivat tekstejä työelämän tutkimustiedon valossa. Kokemustekstien liittämistä teoreettiseen keskusteluun voidaan kutsua strukturaaliseksi autoetnografiaksi, jossa

[k]onteksti rakennetaan teoreettisen ajattelun avulla, kun tutkijan omat kokemukset kiinnitetään osaksi ympäröivää kulttuurista todellisuutta. Tällöin tutkitut ilmiöt eivät jää irrallisiksi, vaan ne kiinnitetään yhteiskunnallisiin prosesseihin ja rakenteisiin.⁸

Kesäkuussa 2022 projekti siirtyi näyttämötyöskentelyyn. Siinä yksilölliset kokemukset vietiin sosiaalipsykologisen, käsitteellisen analyysin kautta suodattuneiksi näyttämöllisiksi tilanteiksi, joissa pyrittiin kiteyttämään joitakin aineistossa useimmin esiintyviä manipuloinnin tapoja. Aihelähtöisen taiteellisen työskentelyn tuloksena nousi esiin, hieman yllättäenkin, yleensä positiivisina pidettyjen toimintatapojen mahdollistama myrkyllinen ”itsen esitys”. Työryhmä nimesi nämä tavat *toksisiksi toiminnoiksi*, ja tämä ensimmäinen tutkimustulos määrittää esityskonseptin perusrakenteen.

Tutkimushanke lähti alkujaan havainnosta, että ”itsen esitykseksi” kutsuttu manipuloiva vuorovaikutus perustuu omasta työstä puhumiseen. Puhe kielenä, viestinä, olisi helppo käsikirjoittaa näyttämölle: ihmisesiintyjien manipuloimat nukkehahmot puhuvat repliikkejä. Nyt tavoitteena on etsiä nuken mahdollisuudet representoida ”itsen esitystä” *puhumisen esittämisenä*, siis toimintona (työnä) kielellisen viestin välittämisen sijaan. Ratkaistavana on paitsi esineiden (nukkien) keskinäinen, myös ihmisesiintyjän ja nukken, nukken ja katsojan sekä ihmisesiintyjän ja katsojan vuorovaikutus: tekijät eivät myöskään ole vapaita ”itsen esityksestä” nukkemanipuloijina ja näyttelijöinä.

Esityskonseptin tekoprosessi (syksy 2022) ja esitystilanteet työpajoihin (2023) dokumentoidaan. Taltioitua aineistoa hyödynnetään loppuseminaarissa sekä open access -muodossa julkaistavan, taiteellisen tutkimuksen alaan kuuluvan artikkelin osana. SITEs-hanke on mukana työpajatyöskentelyn suunnittelussa ja jalkauttaa tutkimustuloksiaan työpajojen kautta.

⁶ John van Maanenia lainaten Rannikko & Rannikko 2021, 66.

⁷ Ibid., 72–73.

⁸ Rannikko & Rannikko 2021, 65.

LÄHTEET

- 2021. Ongelmallisista vuorovaikutuskokemuksista kertominen. Esittely. Tampereen yliopisto. <https://projects.tuni.fi/sites-fi/esittely/> (10.01.2023).
- Andrianov, Katriina. 2015. *Esine roolissa. Elollistuminen pyhän kokemuksena Kristian Smedsin ja Houkka Bros. -ryhmän teatterissa*. Väitöskirja. Tampere: yliopistopaino. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/96976>
- Rannikko Anni & Rannikko Pertti. 2021. ”Autoetnografia ja vaikenemisen kulttuuri”. Teoksessa Sanna Rynänen & Anni Rannikko (toim.). *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 57–81.
- Vähämäki, Jussi. 2003. *Kuhnurien kerho. Vanhan työn paheista uuden hyveiksi*. Helsinki: Tutkijaliitto.